

ČASOPIS »SLOVO« U ČETVRTOM DESETLJEĆU

(uz dvobroj 32—33, Zagreb 1983; uredili: Anica Nazor — glavni i odgovorni urednik, Marija Pantelić i Josip Tandarić)

Stjepan Damjanović

18. ožujka 1952. izdala je Vlada Narodne Republike Hrvatske Uredbu o osnivanju Staroslavenskog instituta u Zagrebu i u 2. članu odredila zadatke novoutemeljene ustanove. Jedan je »da sakuplja, obrađuje i proučava staroslavenske, stare hrvatske i srpske glagoljske i ćirilske spomenike i drugo gradivo potrebno za izdavanje stručnih rječnika, monografija, zbornika i sličnih izdanja i da ih *objelodanjuje*« (istakao S. D.).

Staroslavenski je institut prvo obogatio svoj naziv imenom osnivača i utemeljitelja dr. Svetozara Ritiga (Staroslavenski institut »Svetozar Ritig«), a kada je 1978. godine integriran u Institut za filologiju i folkloristiku promijenio je naziv u Staroslavenski zavod »Svetozar Ritig« Instituta za filologiju i folkloristiku. Te promjene nisu nimalo utjecale na rad ustanove, tj. nisu joj promijenile ni zadatke, ni način njihova ostvarivanja.

Zahtjevu osnivača da rezultate rada objelodanjuje udovoljavao je Institut/Zavod na različite načine, među ostalim i izdavanjem časopisa »Slovo«, kojega se prvi broj pojavio iste godine kada je ustanova osnovana (1952). Uvodnu riječ za prvi broj napisao je utemeljitelj i prvi direktor Instituta dr. Svetozar Ritig pod naslovom *Slovo i riječ*. U završnom dijelu teksta objasnio je ime i namjere časopisa ovako: »Dali smo svojem časopisu ime *Slovo*, da već u nazivu istaknemo, da ćemo u svojim ispitivanjima polaziti od onih davnih početaka, kada je *slovo* i za nas značilo *riječ*, i da ćemo tu našu i općoslavensku riječ ispitivati u književnosti i u javnom životu, i u sva tri oblika, u sva tri pisma, u kojima se ona od prvih početaka na našem tlu javljala« (»Slovo« 1, str. 5).

Proteklo je otad više od tri desetljeća. Pred nama je dvobroj 32—33, a prije njega izašle su 23 knjige časopisa (1 trobroj, 6 dvobrojeva, 16 jednobrojeva). Uređivali su ih J. Hamm, Vj. Štefanić i Anica Nazor, dakako uz pomoć drugih uglednih stručnjaka — članova redakcijskih odbora.

Najstarijim slavenskim tekstovima, tzv. kanonskima, i ćirilometodskoj problematici uvijek je u časopisu posvećivana osobita pažnja: obrađivani su paleografski i tekstološki, promatrani su kao jezični spomenici i kao književni ostvaraji, nerijetko pak i kao osobito vrijedni povijesni izvori. Autori su bili: M. Altbauer, R. Auty, Ju. Begunov, G. Birkfellner, E. Dogramadžieva, T. Eckhardt, E. Georgiev, F. Grivec, J. Hamm, Ch. Hannick, K. Hodova, K. Horalek, H. Jelitte, B. Jovanović, R. Katičić, H. Keipert, P. Király, E. Koschmieder, J. Kurz, Z. Kurzova-Ribarova, W. Lettenbauer, H. Lunt, R. Lužny, A. S. Ljvov, D. Marečkova, F. V. Mareš, L. Matejka, A. Minčeva, K. Mirčev, L. Moszyński, V. Mošin, A. Naumov, O. Nedeljković, S. Nikolova, P. Olteanu, R. Pope, V. Pucko, H. Rothe, J. Rusek, J. Schütz, B. J. Skupskij, L. Slaveva, J. Stanislav, D. Stefanović, W. Stępniakowna, Vj. Štefanić, V. Tkadlčik, S. Troicki, D. Tschizewskij, A. Vaillant, Ch. van den Berk, W. Veder, P. Vyskočil, F. Zagiba, A. Zareba, V. Žganec, L. P. Žukovskaja i još tko god koga sam, nehotice naravno, ispustio. Činilo mi se važnim pobrojati imena znanstvenika koji su ispunjavali onaj dio časopisa koji je obrađivao najstariju slavensku zapisanu riječ. Ta imena, ovako poredana, svjedoče najmanje dvoje: kvaliteta priloga bila je, što se ove problematike tiče, iznimna (1) i time si je časopis »Slovo« pribavio međunarodni ugled (2).

I u najnovijem dvobroju (32—33) nalazimo dva važna priloga iz toga područja. U tekstu *Potekloto na tekstot na makedonskoto kirilsko livče* (Podrijetlo teksta makedonskog ćirilskog listića), F. V. Mareš piše o ćirilskom listiću koji je u literaturi poznat pod nazivom *Hiljferdingov listić* i ubraja se u kanonske (klasične) staroslavenske spomenike. Taj tekst sadrži odlomak staroslavenskoga traktata o prevodilačkom umijeću. Dosad se u slavistici smatralo (a tvrdnju je izrekao A. Vaillant) da je to Konstantinov—Ćirilov predgovor prijevodu izbornoga, tzv. aprakos-evanđelja. Mareš međutim tvrdi da je autor toga teksta Metodije i da se radi o njegovu pogovoru prijevodu *Novoga zavjeta* (odnosno cijele *Biblije*).

Drugi tekst istražuje sintaktičke odnose u staroslavenskom jeziku. Autor mu je R. Večerka a naslov njegova rada je *Souvěti se závislými větami relativními v staroslověnině* (Složena rečenica sa zavisnim relativnim rečenicama u staroslavenskom jeziku). Autor dolazi do zaključka da se relativ-

nom rečenicom u staroslavenski najčešće prevodi grčka relativna rečenica, ali i članske konstrukcije s nominalnom grupom ili s participom, a samo rijetko druge konstrukcije. U najstarijem slavenskom književnom jeziku relativnim rečenicama konkuriraju (kao sinonimno sredstvo) participske konstrukcije.

Premda se uzima kao da vjerno zrcale jezik kojim su pisali Konstantin—Ćiril i Metodije, i kanonski tekstovi sadrže jezične elemente koji su pripadali pojedinim slavenskim sustavima. To je prirodno: većina ih je iz 11. stoljeća, što znači da su otprilike 150—200 godina mlađi od svojih ćirilometodskih praznora. Od 12. stoljeća dalje tih će elemenata biti sve više, pa govorimo o redakcijama (kad se radi o nenamjernom unošenju sustavu »tuđih« elemenata) ili o recenzijama (kad su tekstovi hotimično mijenjani) staroslavenskoga jezika. Proučavanju takvih tekstova časopis »Slovo« bio je također stalno otvoren, pa se u njemu pojavilo niz značajnih priloga (o srpskim tekstovima pisali su npr. G. Birkfellner, D. Bogdanović, G. Čremošnik, B. Jovanović, V. Mošin, M. Pavlović, Đ. Sp. Radojčić, B. Stipčević i drugi, o makedonskim V. Despotova, B. Koneski, R. Ugrinova-Skalovska, o bosanskim tekstovima najčešće je pisala H. Kuna, a o povijesnim okolnostima u kojima su nastajali, posebice o »crkvi bosanskoj«, J. Šidak, o slovačkoj redakciji pisao je npr. J. Stanislav, a o *Brižinskim spomenicima* J. Pogačnik itd.).

Potpuno je i razumljivo i opravdano da su uredništva i urednici najveću moguću pažnju posvećivali ćirilometodskom nasljeđu u Hrvata. Proučavani su povijesni okviri u kojima se razvijao hrvatski glagolizam, objavljuju se studije o liturgijskim i neliturgijskim tekstovima, o njihovom jeziku, literarnim vrijednostima, tekstovnim predlošcima, međusobnim vezama i vezama s tekstovima iz drugih slavenskih srednjovjekovnih literatura, važno mjesto imalo je istraživanje epigrafike, hrvatskoglagoljskog tiska i glagoljaškog pjevanja, a kao autori javljali su se: M. Altbauer, I. Bakmaz, J. Bezić, G. Birkfellner, M. Bošnjak, J. Bratulić, V. Ekl, B. Fučić, I. Golub, B. Grabar, S. Graciotti, J. Hamm, R. Katičić, N. Kolumbić, E. Koschmieder, M. Mihaljević, I. Mulc, A. Nazor, P. Olteanu, I. Ostojić, M. Pantelić, I. Petrović, V. Putanec, Ks. Režić, P. Skok, Vj. Štefanić, J. Tandarić, J. Vinca, J. Vrana, N. Žic i drugi. Dakako, svako ovakvo nabranjanje imena može u sebi nositi opasnost izjednačivanja onih koji su brojnim priložima popunjavali časopis kroz niz godina i onih npr. koji su se javili samo jednom. Svatko koga zanima udio pojedinca u rezultatima koje je »Slovo« ostvarilo, može se o tome obavijestiti ako uzme u ruke najnoviji dvobroj: u njemu se

(na str. 193—226) nalazi uzorno napravljena *Bibliografija radova objavljenih u »Slovu«* 1952—1982. kojoj je autor I. Bakmaz i zahvaljujući kojoj je i bio moguć ovaj skromni osvrt na tri desetljeća rada uglednog časopisa.

Problemi hrvatskoga glagolizma i u ovom dvobroju zauzimaju važno, točnije rečeno — središnje mjesto. Tu je još jedan tekst F. V. Mareša *Das neue kroatisch-neukirchenslavische Missale* (Novi hrvatsko — novocrkvenoslavenski misal) u kojemu se osvrće na knjigu *Rimski misal, Čin misi s izabranimi misami* (v Zagreb 1980, izd. »Kršćanska sadašnjost«, VIII + 66), koju je priredio J. Tandarić i koja po Marešovu mišljenju predstavlja iznimno značajno izdanje »kao prva hrvatskoglagoljska knjiga nakon jezične reforme u liturgiji« (iz sažetka).

J. Tandarić javlja se raspravom *Crkvenoslavenska jezična norma u hrvatskoglagoljskom ritualu* (53—83). Većina hrvatskoglagoljskih ritualnih tekstova posuđena je iz zapadnih izvora. Ta je činjenica izvanredno važna za proučavanje njihova jezika i davanje ocjene o tome u kojoj su mjeri hrvatski glagoljaši znali normu prvoga slavenskoga književnog jezika. Naime, te tekstove glagoljaši nisu mogli prepisivati, morali su ih prevoditi u vremenu od 12. do 15. stoljeća. Autor zaključuje da se »ritualna građa po jezičnoj normi u fonološkim, morfološkim, sintaktičkim i leksičkim osobinama posve uklapa u ostalu hrvatskoglagoljsku književnost«. Od osobite nam se važnosti čini pitanje koje J. Tandarić postavlja na samom početku svoje rasprave: »... jesu li ti mlađi tekstovi uopće prevedeni na crkvenoslavenski jezik ili su pisani hrvatskim jezikom?«. To je pitanje relevantno i za gotovo cijeli hrvatskoglagoljski neliturgijski korpus i odgovoriti na nj jedan je od važnih zadataka naše slavistike i kroatistike.

Biblioteca Comunale u Sieni čuva jedan hrvatskoglagoljski zbornik iz 1617. godine, koji je u kartoteci (F.V.G.) zaveden kao *Dijalozi Grgura pape*. Anica Nazor upozorila je 1980. da zbornik sadrži i druge tekstove, među njima i legendu o sv. Aleksiju. To je dosad jedini poznati glagoljski potpuni tekst te legende. Razumljivo je stoga što se B. Grabar, koja je već prije objavila rad o legendi o sv. Aleksiju u našoj literaturi (*»Slovo«* 27), odlučila da obradi ovaj zanimljivi tekst. Cijeli je donijela u latinskoj transliteraciji i s puno uspjeha pokazala njegove literarne vrijednosti, a po jezičnim osobinama utvrdila da je pisar morao biti iz Vrbnika, s Krka. Naslov je njezina rada *Još jedna glagoljska verzija legende o sv. Aleksiju* (85—102).

Talijanska slavistica E. Sgambati predstavila nam se tekstom *Udio Rusina u izdavanju hrvatskih glagoljskih knjiga u XVII stoljeću* (103—122). Njezino odlično poznavanje doku-

menata i jezične situacije u slavenskom srednjovjekovlju i kasnije omogućili su joj da naša znanja uveća vrlo važnim i uvjerljivo dokazanim zaključcima. Poznato je bilo da je Sveta kongregacija za širenje vjere u svoje misionarske planove uvrstila i priređivanje knjiga za južnoslavenske zemlje (liturgijskih i knjiga za vjersku pouku). Hrvatski Propagandini suradnici u prvi su mah prihvatili crkvenoslavenski jezik hrvatske redakcije kao jezik budućih knjiga, a onda je R. Levaković napustio hrvatsku i izabrao rusinsku redakciju. E. Sgambati pokazuje da je za taj izbor odlučujući bio utjecaj Rusina u Rimu, a taj su zahvaljivali najvećma političkim razlozima: odlučujuće je bilo »priznanje Rusinima za njihovo zalaganje i zbog prikladnosti redakcije njihovih liturgijskih knjiga, da se svi Istočni Slaveni, prije svega Rusi, privedu crkvenom jedinstvu...«

Arhiv Hrvatske u Zagrebu čuva brojne glagoljske rukopise. Njihov se broj osobito uvećao u periodu od 1956. do 1960. kada su iz Mađarske vraćene mnoge srednjovjekovne glagoljske isprave. O tome kako je glagoljska zbirka nastala, piše J. Kolanović u radu *Glagoljski rukopisi i isprave u Arhivu Hrvatske* (131—191). Autor je opisao svaku ispravu i svaki tekst, među kojima je najznačajniji rukopis *Dijalog Grgura pape* iz 16. st. i fragment kalendara za koji je autor utvrdio da pripada *Prvom novljanskom brevijaru* iz 1459. godine. Radovi kao što je Kolanovićev iziskuju posve poseban napor, a rezultate mogu cijeniti u punoj mjeri oni koji su nešto slično radili, ali i oni koji će se na različite načine i u različitim prilikama koristiti podacima sadržanima u ovom izvrsnom radu.

Suradnici »Slova« uvijek su reagirali na značajne edicije koje su se bavile pitanjima koja ulaze u okvir tematike časopisa. Urednici su brižljivo njegovali rubriku *Ocjene i prikazi* i u njoj su se javljali provjereni stručnjaci koji su imali što reći o pojedinim pitanjima. Tako je dugogodišnji urednik J. Hamm napisao četrdesetak ocjena, a velik broj su ih napisali A. Nazor, Vj. Štefanić, O. Nedeljković, M. Mulić, N. Linarić, B. Grabar, I. Petrović, Ks. Režić, J. Tandarić i mnogi drugi. U najnovijoj knjizi I. Petrović piše o djelu *Anticke tradice na Velké Moravě* (Prag 1978), malenom zborniku posvećenom Zagrebačkom kongresu slavista u kojem se nalaze istraživanja o antičkom nasljeđu u kulturi moravskih Slavena. Ista autorica piše o antologiji hagiografskih srednjovjekovnih tekstova koju je pod naslovom *Agiografia altomedioevale* priredila 1976. godine Sofia B. Gajano i o hrestomatiji *Staroslověnské legendy českého původu* (Prag 1976). Američki slavist T. Butler zaželio je da omogući govornicima engleskog jezičnog područja da upoznaju književno stvaralaštvo hrvatsko i srpsko

od 12. do 19. stoljeća, pa je odabrao tekstove i objavio ih u originalu i engleskom prijevodu. O njegovoj knjizi *Monumenta serbocroatica* piše B. Grabar.

Tiskane hrvatskoglagolske knjige u ruskoj redakciji slabo su izražene. Unekoliko je prazninu popunio 1978. ruski slavist A. A. Kruming u djelu *Neizvestnye staropečatnye izdanija glagoličeskogo šrifta v bibliotekah Leningrada*. O tom djelu u novom broju »Slova« piše J. Tandarić. Isti autor osvrće se i na izdanje *Prve hrvatsko-glagolske početnice iz 1527. g.* (Zagreb 1983), a poznati stručnjak za glagoljaško pjevanje J. Bezić piše o djelu *Glagolitišche Gesänge Mitteldalmatiens* (Regensburg, 1981) J. Martinića.

S posebnom pažnjom praćeni su srodni časopisi, i u rubrici *Osvrti* časopis »Slovo« informirao je i o važnim tekstovima iz časopisa »Slavia« (I. Bakmaz, J. Bratulić, M. Čunčić, M. Klenovar, N. Linarić, I. Mulc, A. Nazor, I. Petrović, Ks. Režić, Vj. Štefanić, G. Tutschke i Z. Ribarova koja i u ovom broju piše o uglednom češkom časopisu), »Byzantinoslavica« (J. Bratulić, B. Grabar, N. Linarić, I. Mulc, A. Nazor, M. Pantelić, I. Petrović), »Slavistična revija«, »Croatica«, »Orientalia Christiana Periodica« itd.

Rubrika *Vijesti* donosila je informacije o važnim znanstvenim skupovima i o tekstovima koji su na bilo koji način vezani uz rad Instituta/Zavoda ili govore o životu i radu njegovih uglednih članova. Najčešće su ih pisali J. Hamm i A. Nazor, ali i B. Grabar, F. Grivec, I. Mulc i drugi. U novom broju u toj rubrici pišu I. Petrović, I. Bakmaz, Ks. Režić i A. Nazor.

Za tri desetljeća umrli su mnogi ugledni suradnici »Slova«. Časopis je bilježio te tužne trenutke i ne samo kad se radilo o onima koji su u njemu surađivali, nego i o onima koji su zadužili slavistiku, posebice kroatistiku. Komemorirani su A. Barac, A. Belić, D. Boranić, F. Ramovš, M. Kombol, P. Skok, R. Nahtigal, Stj. Ivšić, M. Hraste (sve je pisao J. Hamm), N. Linarić (J. Bratulić), V. V. Vinogradov (A. Flaker), A. Vaillant, B. Havranek (F. V. Mareš), Ch. van den Berk, J. Kurz, Lj. Jonke, Vj. Štefanić (A. Nazor), A. M. Strgačić, V. Cvitanović (M. Pantelić), J. Vajs (R. Rogošić), B. Jurišić, M. Pavlović (P. Šimunović), A. Šepić, R. Rogošić, S. Ritig (Vj. Štefanić), I. Ostojić, R. Auty (J. Tandarić), J. Stanislav (J. Vintar), M. Rupel (B. Žganjer). U najnovijem broju nekrolog Michaelu Lacku, značajnom crkvenom povjesničaru i ćirilometodijancu, piše M. Japundžić.

U zaključku rećimo: ako se časopisi kao što je »Slovo« i ne mogu u trenutku izlaženja pohvaliti onolikim brojem čitatelja koliko imaju drugi manje zahtjevni časopisi, oni taj

broj dvojako nadoknađuju: s jedne strane oni nalaze svoje čitatelje izvan jezičnoga područja u kojem djeluju, s druge njihova je aktualnost znatno duža, da ne kažemo da ne prestaje. Te osobite prostorne i vremenske dimenzije svome djelovanju osiguralo je »Slovo« kvalitetom priloga koje je donosilo. Najnoviji dvobroj posve je u skladu s tom lijepom tradicijom.